*Лівицька І. А.,**кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри англійської філології
та міжкультурної комунікації
Інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОШУК ПРИРОДИ НАРАТИВНОСТІ В АСПЕКТІ ПЕРСПЕКТИВІЗАЦІЇ

Анотація. Пропонована стаття продовжує ряд досліджень наратологів, теоретиків літератури та лінгвістів, спрямованих на пошук сутності наративу як особливого модусу оповіді. З урахуванням термінологічного апарату класичної наратології в розумінні структури наративу робиться спроба комплементарного дослідження категорії перспективи в руслі когнітивного підходу. Тому об'єктом аналізу пропонованої праці постає семіотичний ракурс комунікативного простору наративу, який поєднує двошарову структуру наративного дискурсу та безпосередньо пов'язаний із процесом перспективізації наративного простору та взаємодії зі свідомістю реципієнта.

Таким чином, поняття перспективи розглядається в аспекті трьох взаємопроникних підходів. По-перше, перспектива тлумачиться як точка відліку для розмежування мікро- та макроструктури оповіді в термінах умовно «лінгвістичної» інтерпретації наративу з акцентом на мовних особливостях наративу та «літературознавчого» підходу, що прагне охопити текст як певне цілісне утворення. По-друге, перспектива усвідомлюється як певний ментальний конструкт, який формується свідомістю читача у процесі прочитання та мислиться як певний семіотичний спосіб побудови історії. Третій аспект розглядає перспективу з позицій німецької школи наратології як особливий спосіб суб'єктної організації оповідного тексту – ключової риси наративності.

Із дотриманням всіх цих аспектів перспектива представлена в статті як динамічна категорія, що й породжує «перспективізацію» (термін С. Цеман). Дослідження фокусується на методологічних підходах до трактування *differentia specifica* наративу, таких як темпоральність [Ricour, 1980; Schmid, 2008], трансформація [Grimas, 1970], каузальність [Barthes, 1966; Ryan, 2007], оповідність (tellability) [Labov, 1972] і накопичений досвід [Fludernik, 2002]. Констатуючи розмиту структуру наративу (*fuzzy set*), яка характеризується взаємодією різних аспектів водночас, поняття перспективи розуміємо як особливу форму взаємодії наративної структури та її компонентів із різним ступенем присутності одного чи іншого.

Медіативна функція наратора зумовлює той факт, що текст сприймається як наративний, як перспектива наративності, не тотожна фокалізації подій. Ключовою методологією дослідження перспективи як людської здатності прочитувати текст саме як оповідний визнається семіотика як наука про знакову організацію комунікативного простору певної комунікативної події (у художньому слові, живописі, кіномистецтві тощо). Наративність у цьому аспекті тлумачиться як семіотично універсальний набутий спосіб пізнання світу людиною, що формується до чотирьох років, а перспективізація не отожднюється з фока-

лізацією, адже вона виходить за межі текстової категорії та пов'язана з гіпотезою розширеного розуму (The Extended Mind Hypothesis).

Ключові слова: голос автора, наратор, когнітивна наратологія, двошарова структура наративу, ментальний конструкт, суб'єктність.

Постановка проблеми. Однією із суттєвих ознак і тенденцій сучасної гуманітаристики постає інтеграція різних галузей знань як вияв міждисциплінарності наукового пошуку. Багатогранність і багавекторність концепту наративу належить до категорій, покликаних заповнити смислові лакуни між соціальними та гуманітарними дисциплінами аби відповісти на складні виклики сучасної епістемології пізнання загалом і сутності наративності зокрема. Пошуки центральної диференційної категорії (т. зв. *differentia specifica*) для виокремлення наративу як особливої форми комунікації активно продовжуються протягом останніх п'яти десятиліть із відродженням уваги до наратології, викликаним «наративним поворотом» (Р. Барт) у соціогуманітарних науках середини минулого століття. Незважаючи на розширення фокусу інтерпретаційної бази міждисциплінарних наратологічних досліджень, питання визначення терміна «наратив» і спроба віднайти диференційну ознаку наративності становить якщо не проблемне, то дискусійне питання й дотепер, що підігрівається аргументами дослідників на користь «природної наратології» (М. Флудернік) [8] на противагу «неприродній наратології» (Б. Річардсон, Я. Альбер) [18].

Внаслідок наукових пошуків наратологів і теоретиків літератури центральними категоріями наративності визначали «темпоральність», «трансформацію», «каузальність», «експерієнційність», «оповідність» та ін. (докладніше див. [19–21]), але, зрештою, жодна з них автономно не могла працювати як ядерна характеристика наративності [25].

Крім того, розширення спектра наративістичних досліджень суттєво увиразнило різницю поглядів між класичною та посткласичною наратологією в розумінні жанрового різноманіття та структурних елементів наративу: наявності центральної теми, початку, кульмінації, кінця оповіді, «перипетій» (інтриги), відчутного голосу наратора, зв'язності та завершеності (closure) поруч із настановою до морального аспекту дійсності [24]. Водночас сучасні наукові розвідки, активно послуговуючись досягненнями класичної наратології щодо формально-історичної термінології, доповнюють та інтерпретують останні в контексті *дискурсивної наратології* (аналізу стилістичного вибору засобів, які впливають на реалізацію

нарративного тексту або його прагматику в межах культурологічного підходу) або ж *наратології оповідання* (з акцентом на темпорально-каузальній організації події та подієвості).

З огляду на дуальність оповідної структури нарративного дискурсу та посткласичну інтерпретацію категоріального апарату нарративу аналіз категорії перспективи або перспективізації може покласти шлях до взаємопроникнення способів нарративного аналізу, продовжуючи вектор, покладений концепцією «природної нратології» (М. Флудернік). Саме такий підхід, що уможливорює поєднання мікро- та макроструктури нарративу, становить актуальність пропонованого дослідження та заслуговує на більш детальний розгляд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний розгляд останніх досліджень із нратології та теорії нарративу дозволяє використовувати поняття перспективи як іманентної властивості оповідного тексту одночасно в декількох взаємопов'язаних значеннях. Попри той факт, що перспектива завжди належала до ключових нратологічних категорій, саме поняття безпосередньо вживається для розмежування мікро- та макроструктури [5, с. 213] в координатах двох поглядів на нарративність: суто «лінгвістичного», з фокусом на мікроструктурі мовних ознак нарративності, та «голістичного», або ж «літературознавчого», з його намаганням охопити текст як одне ціле.

З позицій когнітивного підходу поняття перспективи розглядається не як іманентна властивість тексту, а як ментальний конструкт [20, с. 8], який виникає у свідомості реципієнта і формується його «нарративним досвідом». Будучи одним із модусів читачької рецепції та репрезентації тексту в свідомості читача [16], перспективізація тісно пов'язана з нарративом [3; 17; 14; 10, с. 3] присутньою інстанцією наратора як медіатора оповідної історії. Таким чином, у цьому сенсі перспективізація наближається до корінних питань теорії оповіді «Хто говорить? Кому належить голос наратора?» та категорії фокалізації, тобто фокусу оповіді [13, § 1.5].

За класичним визначенням, «наратором» є оповідач або «голос» нарративного дискурсу [9, с. 186], котрий встановлює комунікативний контакт з адресатом (the narratee), медіює експозицію, вирішує, що і як сказати (особливо з якого погляду та в якій послідовності), яку інформацію залишити поза увагою. Більше того, якщо необхідно, наратор може захищати «оповідність» (the tellability) [15] та коментувати естетичний, телеологічний і моральний аспекти нарративу.

Саме завдяки медіативній функції наратора шляхом взаємодії тексту та свідомості читача той чи інший текст сприймається як нарративний, як перспектива нарративності, не тотожна фокусу подій. Ключовою методологією дослідження перспективи як людської здатності прочитувати текст саме як оповідний є семіотика – наука про знакову організацію комунікативного простору певної комунікативної події (в художньому слові, живописі, кіномистецтві тощо). Наративність у цьому аспекті тлумачиться як семіотично універсальний спосіб пізнання світу, а перспективізація не отожднюється з фокалізацією, адже вона виходить за межі текстової категорії та нарративної структури.

Суто технічний аспект розуміння перспективи як втілення «суб'єктності оповіді» з позиції певного «я» ґрунтується на здобутках Erzähltheorie [23] (починаючи від Кете Фрідеман) німецької нратологічної традиції [22, с. 11–12]. Проте в передмові до однієї з останніх колективних праць німецьких дослідників «Perspectives on Narrativity and Narrative Perspec-

tivization» (2016) [26] ініціатор праці С. Цеман наголошує на динамічності категорії перспективи, яка, хоч і зумовлюється суб'єктністю, повною мірою не визначається лише нею. Пропонуючи термін «перспективізація», дослідниця мотивує змістити акцент аналізу в бік когнітивної лінгвістики [25, с. 9], аби дослідити динаміку взаємодії двох шарів нарративу (того, про що повідомляється, з тим, як це повідомляється і оформлюється у свідомості та мовленні суб'єкта оповіді).

Отже, **метою** пропонованої статті, залишаючись у межах когнітивного домену, є аналіз категорії перспективи та перспективізації в руслі «натуралістичної» нратології. Об'єктом дослідження є семіотика нарративного комунікативного простору, а предметом аналізу – методологічні підходи до аналізу категорії перспективи й архітектоніки процесу нарративної перспективізації.

Виклад основного матеріалу. Концептуальна база «натуралістичної» нратології ґрунтується на визнанні когнітивної здатності людини розпізнавати два рівні нарративного змісту: те, про що говориться (тобто об'єкт мовлення), та того, з чієї позиції це говориться (тобто суб'єкта мовлення) [25]. Така властивість людської свідомості, як зазначає С. Цеман, укорінена в нашому щоденному досвіді спілкування зі світом і проявляється у розумінні та визнанні обмеженості власної думки.

Пошук джерел формування цієї когнітивної властивості перегукується з ідеями теорії розуму й обґрунтуванням гіпотези нарративної практики Даніелем Хаттом, пов'язаних із генетичною детермінованістю й еволюційністю людської психології до нарративізації. На думку Д. Хатто, «психологія фольклору» (як синонімом нарративної практики) містить у собі специфічні форми нарративів, які експліцитно транслюють і заохочують розуміння дитиною певних бажань і цінностей (ментальних станів) [11, с. 9–11]. Так, зокрема, Хатто зазначає:

Якщо наша здатність усвідомлювати себе та інших не є вродженою – якщо вона формується шляхом залучення до спеціальних видів соціальної практики – тоді вона впливає на низку важливих тем. Це важливо для нашого розуміння окремих розумових дисфункцій і пошуку шляхів їх лікування... Але вона [ця функція] є також важливою у виборі освітніх можливостей для дітей. Більше того, якщо наша здатність до ідентифікації себе та інших не є повністю вбудованою, тоді це піднімає спокусливе питання про можливість навіть у дорослому віці покращити або ж розширити її (переклад наш – І. Л.) [12].

Зважаючи на ряд контраргументів щодо гіпотези нарративної практики, дослідники пов'язують формування нарративної здатності дитини з усвідомленням нею обмеженості власної думки, період формування якої припадає на четвертий рік життя [1; 26]. В основу цієї компетенції покладено здатність прийняти іншу думку з чітким усвідомленням переломленої подачі інформації через призму просторової, часової або іншої психологічної перспективи. Саме ця когнітивна здатність, на думку дослідників, дозволяє сприйняти ймовірну множинність позицій інших та усвідомити відносність власного знання та його обмеженість. Вона є ключовою на макрорівні оповіді для коректного декодування інформації дійсного характеру, речень у минулому часі в маркерів модальності. На думку С. Цеман, ця когнітивна здатність людини уможливорює валідну інтерпретацію невластивого мовлення персонажів [27]. Щодо нарративності тут йдеться про реалізацію т. зв. «вільного непрямого дискурсу» (Free Indirect Discourse (FID)) – феномену, притаманного лише нарративу [27].

«Багатоголосся», або поліфонічність голосів наративу розглядається саме як особливість наративного модусу оповіді, про яку говорить М. Бахтін (1981) як про «нашарування голосів». На відміну від не наративного модусу з його «одноголосого» оповіддю, суб'єкт мовлення в наративному модусі не облігаторно сприймається як носій певної думки. Таким чином, перспектива в наративному дискурсі має розглядатися як «мультиперспектива» [26, с. 20] та передбачає усвідомлення людиною ймовірності думки іншого.

Продемонструємо це таким реченням: (1) *I believe that you think you are right*. Зміна когнітивної перспективи відчувається в усвідомленні й допустовості інакшості думки іншого суб'єкта (Subject 1 perspective shifts into Subject 2 perspective). Будучи схильною до подальшої рекурсивності, схема суб'єктної перспективи може ускладнюватися додатковими рівнями суб'єктивізації: (2) *I believe that you want to make me think you are right*. Очевидно, що чим більше рівнів суб'єктивізації залучено, тим важче відстежити *an origo* повідомлюваного (це підтверджується результатами емпіричних досліджень (див. Kindermanetal., 1998 в [26])).

Водночас можливість рівневого ускладнення перспективи у прикладі (2) мінімальна порівняно з прикладом (1), оскільки він побудований на структурі причинно-наслідкового зв'язку [28]. Структурно формули послідовності (1) та рекурсивності (2) викладу підпадають під структуру «вбудованого» повідомлення (від мат. embedded – занурений, ввічаний, вбудований тощо), як показано на рис. 1.

Рис. 1. Схеми причинно-наслідкового (1) та рекурсивного (2) повідомлення (адаптовано за С. Цеман, 2016)

Іншими словами, рекурсивність наративної оповіді детермінує розщеплення перспективи на два (можливо і більше, як видно зі схеми вище) рівні: *актанта* події, котрий дійсно бачить предмет, та *об'єкта*, який споглядає себе, як він бачить предмет. Така «декомпресія до різних ментальних рівнів» за теорією змішаних (blending) просторів Фуконьє та Тернера [7] в художньому наративі дозволяє наратору вільно переходити від першоособової оповіді до третьоособової нарації про себе, виконуючи своєрідний ефект «роздвоєння особистості», або ефект «Джекїла та Гайда» [6]. Як зазначає С. Цеман, дві різні перспективи доповнюють характеристику персонажа (що в термінах філософії розуму перегукуються з гіпотезою розширення

розуму, The Extended Mind Hypothesis) [4]. Когнітивна побудова характеристики персонажа як певна форма розширення розуму потребує занурення в механізми взаємодії навколишнього світу та людини, дослідження біологічного процесу парного формування (coupling) із виходом за межі текстового комунікативного простору. У контексті нашого дослідження обмежимося лише окресленням можливої продуктивності дослідження категорії перспективи в межах філософії розуму.

Щодо поняття перспективи як багатоголосся, що характеризує наративність, то відповідно до теорії «природної наратології» Моніки Флудернік здатність до наративної перспективізації літературної оповіді впливає з базових когнітивних властивостей людини [26] виокремлювати додатковий оповідний рівень у невластиво-прямої мовленні. Залишаючи проблему перспективізації в межах когнітивного підходу, долучення поняття перспективи як диференційної ознаки наративу не видається релевантним, адже це передбачатиме звернення до структуралізму (див. критику В. Шміда щодо цього аспекту [22]).

Висновки. Підсумовуючи основні аспекти дослідження категорії перспективи в наратології, ключовою властивістю наратологічної перспективи вважаємо її динамічність, яка більше зумовлюється рухливістю самої наратологічної структури, а не є іманентною рисою статичного тексту.

Породжена взаємодією текстового утворення та свідомістю реципієнта, перспективна своєрідність наративу ґрунтується на принципах когнітивно-лінгвістичної перспективізації на мікро- та макрорівнях і характеризується посиленою рекурсивністю. Основним аргументом для побудови методологічного підходу до аналізу категорії перспективи виступає комплексний поліперспективний характер наративного модусу, який розгортається на мікро- та макрорівнях наративного дискурсу, що є диференційною ознакою наративного дискурсу, на відміну від ненаративного. Тому продуктивність подальшого дослідження категорії перспективи вбачаємо не стільки у світлі розкриття фокалізаційних моделей наративізації («who sees» vs «who perceives»), скільки в ракурсі аналізу вбудованих (embedded) ментальних конструктів і їх взаємодії в архітектонічній структурі наративу.

Література:

1. Abbott, H.P. The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge, 2008.
2. Barthes, R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*. 1966. № 6 (2). P. 237–272.
3. Chatman, S. von Peer, W. New Perspectives on Narrative Perspective. Albany : SUNY Press, 2001.
4. Clark, A., Chalmers, D. The extended mind. *Analysis*. 1998. № 58 (1). P. 7–19.
5. Спиридонов Д.В. В поисках природы нарративности. Реч. на кн. : Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization / ed. by N. Igl, S. Zeman. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2016. 185 p.
6. Dancyger, B. The Language of Stories. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
7. Fauconnier, G. Mental Spaces. Aspect of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge : CUP, 1994.
8. Fludernik, M. Towards a Natural Narratology. London : Routledge, 2002.
9. Genette G. Frontiers of narrative. *Figures of Literary Discourse* / G. Genette (ed) ; translation by A. Sheridan. P. 127–144. New York : Columbia University Press, 1982.

10. Hartner, M. Perspektivische Interaktion im Roman, Kognition, Rezeption, Interpretation [Narratologia 32]. Berlin : De Gruyter, 2012.
11. Hutto, D. Folk psychology as narrative practice. *Journal of Consciousness Studies*. 2009. № 16 (6–8). P. 9–39.
12. Hutto, D. Philosophy of mind's new lease on life: Autopoietic activity meets teleosemantics. *Journal of Consciousness Studies*. 2011. № 18 (5–6). P. 44–64.
13. Jahn, M. Narratology: A Guide to the Theory of Narrative. English Department, University of Cologne. May 2017.
14. Klepper, M. The Discovery of Point of View: Observation and Narration in the American Novel 1790–1910. Heidelberg : Winter, 2011.
15. Labov, W. Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular. Philadelphia PA : University of Pennsylvania Press, 1972.
16. Mausfeld, R. Intrinsic Multiperspectivity: Conceptual Forms and the Functional Architecture of the Perceptual System. *Interdisciplinary Anthropology* / Wolfgang and Welsch, Wolf Singer and Andre Wunder (eds.). 2011. P. 19–54. Berlin : Springer.
17. Niederhoff, B. Perspective – Point of View. *The Living Handbook of Narratology* / Peter Huehn et al., (eds.). Paragraph 7. Hamburg : Hamburg University Press, 2011.
18. Richardson, B. Recent concepts of narrative and the narratives of narrative theory. *Style*. 2000. № 34 (2). P. 168–175.
19. Rimmon-Kenan, S. Concepts of narrative. *COLLeGIUM: Studies across Disciplines in the Humanities and Social Sciences*. Helsinki : Helda, 2006. Vol. 1: The Travelling Concept of Narrative. P. 10–19. URL: http://www.helsinki.fi/collegium/journal/volumes/volume_1/
20. Ryan, M.-L. Introduction. *Narrative across media. The languages of storytelling* / Marie-Laure Ryan (ed.). Lincoln NB : University of Nebraska Press, 2004. P. 1–39.
21. Ryan, M.-L. Toward a definition of narrative. *The Cambridge Companion to Narrative* / D. Herman (ed.). Cambridge : CUP, 2007. P. 22–36.
22. Schmid, W. Narrativity and eventfulness. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory* / Kindt, Müller (eds). Berlin : De Gruyter, 2003. P. 17–33.
23. Stanzel, Franz K. Theorie des Erzählens. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
24. White H. The Value of Narrativity in the Representation of Reality. *On Narrative* / W.J.T. Mitchell (ed.). Chicago : The University of Chicago Press, 1981.
25. Zeman S. Introduction. *Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization* [Linguistic Approaches to Literature 21] / N. Igl, S. Zeman (eds). Amsterdam : John Benjamins, 2016. P. 1–14.
26. Zeman S. Perspectivization as a link between narrative micro- and macro-structure. *Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization* [Linguistic Approaches to Literature 21] / N. Igl, S. Zeman (eds). Amsterdam : John Benjamins, 2016. P. 15–42.
27. Zeman S. What is a Narration – and why does it matter? *Linguistic Foundations of Narration in Spoken and Sign Languages* / ed. by Annika Hübl and Markus Steinbach. John Benjamins Publishing, 2018. P. 223–250.
28. Zunshine, L. Why we read fiction: theory of mind and the novel. The Ohio State University Press Columbus, 2006.

Livytska I. The quest for narratology in the light of perspectivization

Summary. Suggested paper goes in line with the research focused on the search for immanent essence of narrative as a special mode of telling in the sphere of narratology, theory of literature and linguistics. Having in mind terminological apparatus regarding narrative construct accumulated by classical narratology so far this paper presents an attempt at complementary study of the perspective as a category of cognitive narratology. Therefore, semiotic foci of narrative communicative space, combining two-layers of narrative discourse correlating the processes of perspectivization in between the constellations of narrative space and recipient's consciousness.

Thus, the notion of perspective is set against the net of three interconnected theoretical approaches. The first one posits perspective as an origo for macro- and microstructure of narrative, opposing purely “linguistic” interpretation, focusing on linguistic peculiarities of narrative, on the one side, and “literary” holistic approach, treating text as a whole entity, on the other. The second approach views perspective as a sort of “mental construct”, which is formed by the reader's consciousness in the process of text reading and perceived as a certain semiotic way of reality recreation. The third aspect, originated in the German narratological school, positions perspective as a manifestation of the subjectivity as a key element of narrativity.

Based on the mentioned above aspects, perspective is seen in the paper as a dynamic category, given rise to a term “perspectivization”, introduced by Sonja Zeman. Summarizing different methodological frameworks for narrative *differentia specifica analysis*, a set of the following key characteristics has been touched upon: temporality (Ricour 1980, Schmid 2008), transformation (Grimas, 1970), causality (Barthes 1966, Ryan 2004), tellability (Labov, 1972) and experientiality (Fludernik, 2002). Concluding on the “fuzzy narrative set” of certain prominent characteristics in momentum, the notion of perspective then assigned a status of a kind of interrelation between the narrative and its components with various degrees of presence.

Narrator's mediating function is responsible for reader's perception of the text as a narrative, as a perspective bound mode of telling, not equal to a focus or voice, though being connected with them. Semiotics as a study of signs in communicative space of a discursive event (i.e. in fiction, art, cinema), here is recognized as an effective methodology to trace human capacity for perceive a text as a narrative one. Narrativity in this respect is understood as a universally semiotic way of world cognition, acquired by a child by the age of four as a result of continuous demonstration of narrative forms and values. Perspective modeling cannot be equaled to focalization, for being an extension to the textual narrative, an idea associated with the Extended Mind Hypothesis.

Key words: voice, narrator, cognitive narratology, two-layered narrative structure, mental construct, subjectivity.